

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Збірник наукових праць
**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ**

**СЕРІЯ:
*ПСИХОЛОГІЯ***

**ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований У 1996 р.

Рівне -2004

ББК 74.20

0-59

УДК:37:371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. - 250 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості .

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор :

Хом'як Іван Миколайович - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Бех Іван Дмитрович - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробійов Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна - доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський педагогічний університет ім.В.Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна - доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – кандидат психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович - доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів);

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор (Національний університет "Острозька Академія");

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович - доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович - доктор педагогічних наук, професор (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович - кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 28.10.2004 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 - 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966—7281—07—8.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2004

поведінку і просоціальну поведінку. Варіювання ситуацій вербального і морального вибору з дорослим і з однолітком дозволяє визначати генезис морального вчинку, коли у спілкуванні з однолітком зароджується власне моральна дія.

Подібні висновки зроблено також у дослідженні В.М.Холмогорова, 2001 [8]. Результати експерименту показали, що всі діти дошкільного віку (100 відсотків), здійснюючи правильний моральний вибір (т.б. демонструючи наявність моральної свідомості), в реальній життєвій ситуації не готові до відповідних дій. Співпадіння суджень і вчинків спостерігається лише у окремих випадках. Отже, актуалізована моральна норма з 5-річного віку може стати реальною спонукою і регулятором поведінки, але стійкість та здатність до її перенесення у нові життєві обставини у цей період ще не значна. На цій підставі автор робить висновок, що моральна норма існує у свідомості дитини окремо від реальної життєвої ситуації і не є засобом усвідомлення себе та регулятором вчинків.

Важливо зазначити, що в дослідженні виокремлюються відмінні від традиційних одиниці аналізу моральної поведінки дітей. Якщо у більшості досліджень такими показниками виступає дотримання моральної норми, то у даному випадку до таких критеріїв віднесено три характеристики:

- здатність дитини до реалізації моральної норми у реальній поведінці;
- стійкість впливу моральної норми на поведінку, тобто її довготривалість
- здатність до переносу моральної норми у нові життєві ситуації, здатність опосередковувати свою поведінку цією нормою за межами заданих обставин, тобто узагальненість норми.

Можна погодитися з автором, що ці показники дозволять точніше діагностувати рівень морального розвитку, оскільки особливістю моральної поведінки дитини є те, що перед нею досить часто виникає проблема вибору, дитина потрапляє у ситуацію морального конфлікту, де їй необхідно самостійно вибрати певний варіант поведінки.

Висновки

Підсумовуючи, можна зазначити, що проблема розвитку особистості завжди була однією із актуальних проблем освіти і виховання. Процес глибинних перетворень у всіх сферах життя країни докорінним чином змінив систему вимог суспільства до особистості, що надає гостроти проблемам, пов'язаним із моральним розвитком. Особливо важливими є вивчення особливостей моральної сфери в дошкільному віці, коли закладаються основи моральної саморегуляції, інтенсивно розвиваються всі елементи моральної свідомості.

Отже найбільш продуктивною парадигмою дослідження моральної поведінки у вітчизняній психології залишається діяльнісний підхід. У його руслі виконано серію нових експериментальних спостережень, що відкривають перспективні шляхи для подальшої розробки наукової теми та віднайдення ефективних прийомів психологічного впливу на процес інтеграції когнітивно-мотиваційних, емоційних та і поведінкових компонентів морального розвитку дітей.

Література

1. Авдулова Т.П. Предпосылки формирования морального сознания в старшем дошкольном возрасте: Дисс...канд. психол. наук. - М., 2001.- 283 с.
2. Анисимов С.Ф. Мораль и поведение. - 2-е изд, доп. - М.: Мысль, 1985.-155 с.
3. Архангельський Л.М. Ценностные ориентации и нравственное развитие личности. – М.: Знание, 1978. - 64 с.
4. Аплетаяев М. Нравственное воспитание подростков в процессе обучения - Омск: ОТПИ, 1988. - 106 с.
5. Гордяскина И.В. Моральный выбор. Феномен сознания и поведения: Автореф. дисс...канд. философ. наук. - Саранськ, 2001.- 20 с.
6. Никитина Н.В. Педагогические средства мотивации нравственных поступков младших школьников в образовательном процессе: Автореф. дисс ...канд. пед. наук. - Омськ, 2001. - 24 с.
7. Субботский Е.В. Формирование морального действия // Вопросы психологии. – 1979.- №3. - С. 47-55.
8. Холмогорова В.М. Психологические условия нравственного развития дошкольника: Дисс... канд. психол. наук. - М., 2001.- 178 с.

Резюме

Статья посвящена анализу теоретических подходов к изучению развития нравственного поведения детей, его обусловленности процессами становления нравственного сознания, обсуждается специфика взаимосвязи когнитивных и поведенческих структур.

Summary

The problem of interrelation of moral consciousness and behavior is analyzed in the article, ambiguity these connections is clarified, the main results of scientific researches in sphere of studying of development of moral consciousness at children's age is discussed.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

В цій статті розглядається культурологічно орієнтоване навчання як детермінанта розвитку самосвідомості особистості. Завданнями статті є проаналізувати розвиток самосвідомості у старших школярів; ознайомити з соціокультурним та кроскультурним компонентами культурологічно орієнтованого навчання; сформувані складові культурологічно орієнтованого навчання.

Постановка проблеми

Процес розвитку особистості має складний характер. Хоча йому і притаманний „саморух”, але напрямок цього руху є соціально визначеним, детермінованим. Суспільство організовує процес розвитку особистості за допомогою історично створених соціального інституту освіти, системи виховання і навчання молоді, народних традицій, чого не має у тваринному світі. Це зайвий раз підкреслює унікальність людської особистості та її розвитку.

У дослідженнях М.Й.Боришевського, А.В.Петровського, С.Д.Максименка, І.Д.Беха, О.О.Бодальова, Т.М.Титаренка, С.В.Кондратьєва та інших учених наголошується, що проблема реального становища дитини, проблема її активності та самоактивності у навчально-виховному процесі є однією з найважливіших за сучасних умов. Тому пріоритетним завданням школи є надання особистості учня можливостей для розвитку, саморозвитку, пошуку своєї індивідуальності та самореалізації шляхом спрямування уваги на внутрішній світ дитини і на те середовище, в якому вона розвивається [1, 2, 4].

Так як розвиток України визначається у загальному контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності загальноосвітньої культури, то оволодіння іноземною мовою як засобом міжкультурного спілкування неможливо без одночасного вивчення культури даної країни.

Ось чому слід організувати процес навчання таким чином, аби іноземна мова вивчалася як феномен національної культури і в результаті – забезпечити повноцінне міжкультурне спілкування і взаєморозуміння, тобто діалог культур. Цей діалог сприятиме інтеграційному процесу, який полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширенні власних культурних здобутків ЄС. У кінцевому результаті такі кроки спрацьовуватимуть на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього простору.

Все це в цілому обумовлює високу актуальність культурологічно орієнтованого навчання як детермінанти розвитку самосвідомості особистості.

Мета нашої статті: на основі аналізу розвитку самосвідомості у старших школярів та соціокультурного та кроскультурного компонентів культурологічно орієнтованого навчання сформувані складові культурологічно орієнтованого навчання.

Завданням нашої статті є:

1. Проаналізувати розвиток самосвідомості у старших школярів.
2. Ознайомити з соціокультурним та кроскультурним компонентами культурологічно орієнтованого навчання.
3. Сформувані складові культурологічно орієнтованого навчання.

Німецький вчений-методист Адольф Болен при обґрунтуванні мети навчання мови в школі виділив чотири взаємопов'язані аспекти:

- 1) мовний або практичний;
- 2) ознайомлення з духом народу через мовну форму;
- 3) культурознавчий;
- 4) виховний.

Ознайомлення з духом народу через його мову, як вважає А.Болен, відбувається в результаті порівняльного вивчення формальної сторони мови та характеру народу, якому вона належить, як двох взаємопов'язаних процесів. Соціокультурний компонент змісту навчання іноземної мови, або культурознавчий аспект, як його називає А.Болен, краще реалізувати у процесі читання спеціально підібраної літератури, широкого використання тематичних малюнків, діафільмів тощо. Це стосується в основному старшого ступеня навчання, де має місце ознайомлення з мистецтвом, літературою, історією та іншими складниками культури країни та народу, мова якого вивчається. Культурознавчий аспект тісно пов'язаний із виховним і передбачає розширення культурного кругозору учнів за допомогою читання великої кількості літературних текстів та проведення диспутів на різні теми країнознавчого характеру. На думку вченого, глибшому розумінню граматики в старших класах будуть сприяти деякі історичні екскурси, особливо при порівнянні з рідною мовою. Зокрема це допоможе учням усвідомити, що мова є явище, яке розвивається в часі і має свою особливу систему як один із засобів вираження духу народу [8, 10].

Крім того, у період ранньої юності принципово змінюється ставлення до власної особистості. Якщо для підліткового віку характерним є бурхливий розвиток самосвідомості, то тепер йдеться вже про формування нової якості: усвідомлення себе як неповторної особистості з власними думками, переживаннями, почуттями, поглядами й оцінками.

Високий рівень розвитку самосвідомості породжує інтерес до власної особистості, до форм її

організації та саморегулювання.

Основний психологічний здобуток юності – власний внутрішній світ. Зовнішній, фізичний світ є тепер лише однією з можливостей суб'єктивного досвіду, центром якого є власна особистість, власне „Я”.

Як відомо, відкриття для себе власного внутрішнього світу розпочинається вже в підлітковому віці. У цей же період розвивається формально-логічне мислення. Інтелектуальний розвиток, що супроводжується нагромадженням і систематизацією знань про світ, і інтерес до власної особистості та розвиток рефлексії виявляються у старшокласників тією основою, на якій ґрунтується світогляд. Картина світу при цьому може бути матеріалістичною, ідеалістичною, формуватися на базі релігійних уявлень, тощо.

Варто мати на увазі, що світоглядні проблеми не вирішуються раз і назавжди. Наступні кризи, труднощі, життєві колізії приведуть до перегляду юнацьких позицій. Доросла людина буде повертатися до цих „вічних” проблем, відмовляючись від своїх колишніх рішень або ж утверджуючись у них знову, але вже на іншому, вищому рівні.

Процес відкриття власного „Я” – складний і внутрішньо суперечливий. Несподівано виявляється, що „внутрішнє” „Я” не співпадає з „зовнішньою” поведінкою, тому актуальною стає проблема самоконтролю. Невизначеність, недостатня диференційованість, розмитість „Я” в цьому віці зумовлюють відчуття стурбованості та внутрішньої порожнечі, яку слід чимось заповнити, що, у свою чергу, породжує посилення потреби у спілкуванні. Водночас зростає вибірковість спілкування та потреба у відособленні від інших.

Уявлення про себе співвідносяться передусім із певним збірним поняттям „Ми”(образ типового представника свого віку і статі), але ніколи з ним повністю не співпадає. Образ власного „Я”, як правило, диференційованіший, і включає в себе інші нормативні якості у порівнянні з образом „Ми”.

Надзвичайно важливий процес у розвитку юнацької самосвідомості – це формування особистісної ідентичності, відчуття індивідуальної тотожності та цілісності. Як зазначає Е.Еріксон, юність – це передусім криза ідентичності, яка полягає у послідовності соціальних та індивідуально-особистісних виборів, ідентифікацій та самовизначень. Успішно впоравшись із вирішенням відповідних завдань, юнак переходить від пошуку себе до практичної самореалізації[6].

Порівняно з учнями середніх класів, розумова діяльність старшокласників має більш організований характер. Вдосконалюється самоконтроль, учні цілеспрямовані в розумовій праці, яка пов'язана з їх планами на майбутнє, з інтересами і поглядами на життя. Майже всі старшокласники бажають оволодіти іншомовним мовленням, але одного бажання мало. Цей процес передбачає подолання різноманітних труднощів, що затримує досягнення мети. В рідній мові здатність до міжкультурного спілкування формується у тісному зв'язку із соціальним середовищем під час накопичення соціального досвіду.

Фахівці з викладання російської мови як іноземної Є.М.Верещагін та В.Г.Костомаров ще в 70-ті роки успішно працювали над розробкою нового на той час підходу до формування соціокультурного компонента змісту навчання іноземної мови та зробили значний внесок у розвиток теорії лінгвокраїнознавства при оволодінні будь-якою іноземною мовою. Вони ввели нові поняття, зокрема, акультурація, що означає процес засвоєння особистістю елементів культури народу, мова якого вивчається. Цей процес складається з трьох етапів. Для першого характерним є закріплення уже наявних позитивних відомостей про країну, мова якої вивчається, на другому етапі обсяг відомостей суттєво збільшується, а на третьому етапі відбувається ломка «стереотипів свідомості», знищуються неадекватні упереджені знання та формується позитивне ставлення до країни та народу, мова якого вивчається. Ці вчені вперше використали поняття безеквівалентної лексики та фонових знань, системи, узусу і т.д. [3].

На думку Г.Д.Томахіна, вищезгаданий підхід, що пізніше дістав назву країнознавчий [5], був досить продуктивним на певному етапі розвитку науки. Але ступінь ідеологізації даного підходу був досить високим, він розвивався в межах радянської школи з точки зору вимог ідейно-політичного виховання. Подібні риси мали підходи, що розвивалися і в країнах Західної Європи, вони мали назви: монокультурний (monocultural) (Е.Мерфі) та іншомовно-культурний (foreign-cultural) (К.Різагер) [7, 9, 11].

Також прийнято вважати В.М.Верещагіна та В.Г.Костомарова основоположниками нового напрямку розвитку соціокультурного компонента змісту навчання іноземної мови, який ще дістав назву міжкультурного підходу. Але, на відміну від країнознавчого підходу, новий міжкультурний підхід формує комунікативні навички та вміння, включаючи також фонові знання іншомовної культури, які історично склалися та відобразилися у мові. Міжкультурний підхід включає, крім того, знання соціо-етнологічного характеру – правила та норми соціального спілкування, загальноприйняті в даній мовній спільноті. Саме такий підхід надає можливість вивчаючим мову адекватно сприймати іншомовні поняття та користуватися ними у різноманітних соціально-обумовлених ситуаціях.

Характерними ознаками кроскультурного компонента культурологічно орієнтованого навчання іноземної мови є толерантність та неупередженість, ідеологічна нейтральність тощо. В процесі навчання висвітлюються як позитивні, так і негативні риси, притаманні соціальним та культурним сторонам життя нації, мова якої вивчається. Кроскультурний компонент має на меті формування комунікативних навичок та вмінь, у тому числі їх життєву орієнтацію та практичну спрямованість.

Особливої актуальності заслуговують сьогодні питання діалогу культур, в основі якого лежить необхідність вивчення та засвоєння культури інших народів, а також взаємодії різних культур у ситуації плюралістичного культурного середовища, адаптації до нових культурних цінностей, необхідність забезпечити толерантне співіснування в країнах європейського континенту. І тому ми пропонуємо

розглядати складові культурологічно орієнтованого навчання таким чином:

- здатність людини усвідомлювати себе як особистість, оцінювати себе і своє місце в світі;
- здатність бути незалежним в умовах іншомовного оточення, спільноти, відмова від упередженого етноцентричного ставлення до проявів чужої культури;
- здатність вчитися та використовувати на практиці як мовні, так і культурні знання та вміння;
- здатність користуватися вищезгаданими вміннями в умовах дво- та багатокультурних контактів;
- вміння використовувати знання соціокультурного плану .
- здатність ознайомлюватися із новими явищами суспільного та культурного життя без допомоги інших осіб;
- здатність інтегруватися в соціальну структуру та володіти мовою в ситуаціях, де некоректне користування може стати причиною серйозних санкцій .

Окрім цього, нам здається, що сучасний підхід передбачає наступні фактори розвитку особистості в культурологічно орієнтованому навчанні:

- здатність встановлювати зв'язок між власною та іноземною культурою;
- сприйнятливість до поняття культури та здатність розпізнавати і використовувати різні стратегії з метою встановлення контакту із носіями іншої мови і культури;
- здатність виконувати роль культурного посередника між власною та іноземною культурами, ефективно керуватися розв'язанням непорозумінь та культурних конфліктів;
- здатність до аналізу та синтезу думок;
- здатність до суб'єктного ставлення до співрозмовника;
- здатність до толерантного висловлювання.

Отже, на основі огляду підходів до культурологічно орієнтованого навчання, ми можемо зробити висновок про складність та суперечливість їх розвитку. З соціально-психологічної точки зору особистість людини, яка навчається, повинна бути готовою до вторинної акультурації і до міжкультурного спілкування та взаєморозуміння. Ця готовність виявляється в таких якостях особистості, які є і ціллю підготовки до міжкультурного спілкування, і умовою успішності такого спілкування, і результатом міжкультурного спілкування, навіть якщо воно спеціально організоване на занятті.

Так, завдяки використанню багатьох компонентів культури, зокнайбільшого їх залучення до процесу навчання створюється якісно нова атмосфера, яка максимально наближується до реальної комунікації і найбільшою мірою сприяє ефективності оволодіння школярами іноземною мовою. А самосвідомість є необхідною внутрішньою умовою безперервного особистісного розвитку, що встановлює рівновагу між зовнішніми впливами, внутрішнім станом і формами поведінки людини. Тому одним з основних напрямків психолого-педагогічної діяльності в сучасній школі є створення умов, що сприяють становленню та розвитку особистісних проявів школяра, які інтегруються в понятті „самосвідомість особистості”. Ускладнення внутрішньої активності особистості є одним з найважливіших чинників у розв'язанні завдання формування всебічно розвиненої, духовно багатой людини, в створенні умов для повного розквіту її потенційних можливостей.

Література:

1. Бех І.Д. Від волі до особистості. – К.: Україна-Віта, 1995. –202с.
2. Борышевский М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников: Дисс. ...д-ра психол.наук. – К., 1992.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура:Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Рус.яз., 1990. - 246с.
4. Титаренко Т.М. Вчинок самопізнання// Основи психології/ Заг. ред О.В.Киричука, В.А.Роменця. – К., 1995. – С.573-585.
5. Томахин Г.Д. Реалии в языке и культуре // Иностранные языки в школе. – 1997. - №3. - С. 13 - 18.
6. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М., 1996. – С.75.
7. Byram M., Fleming M. Language Learning in Intercultural Perspective: approaches through drama and ethnography. Cambridge: Cambridge language teaching library, 1998. - 310 p.
8. Martinelli S., Dussap A., Curran Ph. Methodology in Language Learning. T-kit. Strasbourg: Council of Europe and European Commission, 2000. - 77p.
9. Mourao S.J. Integrating a foreign language programme in Portuguese pre-school // The Euro CLIC Bulletin. – 2000. - N 7. - P.13.
10. Phillips S. Drama with Children. Oxford: Oxford University Press, 1999. – 151 p.
11. Phillips D., Budwood S., Dunfold H. Projects with Young Learners. Oxford: Oxford University Press, 1999. - 152p.

Резюме

В статье рассматривается культурологично ориентированное обучение как детерминанта развития самосознания личности. Задания статьи – проанализировать развитие самосознания у старшеклассников;

ознакомить с социокультурным и кроскультурным компонентами культурологично ориентированного обучения; сформировать составные культурологично ориентированного обучения.

Summary

This article analyses the development of the students' self-consciousness, makes the analysis of socio-cultural and cross-cultural components of culturally orientated education and formulates constituent parts of culturally orientated education.

УДК.159.923.2

О. Боровець

ВЛИВ КОЛЕКТИВІСТСЬКОЇ ТА ІНДИВІДУАЛІСТСЬКОЇ СПРЯМОВАНІСТІ НА САМОСВІДОМІСТЬ ПІДЛІТКІВ

У статті розглядається проблема впливу колективістської та індивідуалістської спрямованості особистості на її самосвідомість. Значна увага приділяється особливостям такого впливу в підлітковому віці.

Ключові слова: самосвідомість, самоусвідомлення, самоопис, колективістська спрямованість, індивідуалістська спрямованість, підлітковий вік.

Постановка проблеми

Одним із центральних предметів аналізу різних галузей гуманітарних наук є особлива суб'єктивна реальність, яка означена рядом концептів – „Я”, самість, self, Я – образ, Я – концепція, самосвідомість, і виражають певне уявлення індивіда про себе. Ці уявлення визначаються у процесі соціальної взаємодії, а Я – концепція, яка складається у результаті цієї взаємодії, обумовлює характер подальших взаємовідносин особистості з соціальним оточенням. Особливо важливим є процес побудови таких взаємовідносин і формування образу Я і самоусвідомлення у підлітковому віці як такому, коли відбувається активний розвиток Я – концепції, а мотиви, дії, поведінка починають контролюватися свідомістю дитини.

Проблема „Я” вивчалася філософами, психологами, педагогами минулого та сучасності і продовжує бути актуальною. У працях І.Д.Беха, О.П.Белінської, Л.І.Божович, І.С.Кона, О.А.Тихомандрицької та інших ця проблема розглядається різнопланово та різноаспектно. Зацікавленість собою передбачає вже не просто свідомість, а самосвідомість. У переважній більшості досліджень проблема „Я” переростає рамки гносеологічного співвідношення свідомості і самопізнання особистості. Вона набуває ціннісного соціально – морального аспекту. Але „навіть у своїй найінтимнішій самосвідомості індивід не може не виходити за рамки своєї одиничності”[5,19]. Індивід мимоволі співвідносить свої думки, оцінки з оцінками оточуючих і з соціальним моральним законом. Таким чином відбувається взаємопроникнення загального в індивідуальне, соціального в особистісне у процесі формування Я – концепції особистості.

Когнітивною складовою Я – концепції є самосвідомість - образ власних якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості. На думку І.С.Кона, суб'єктивний досвід формує індивідуальну історію, на основі якої з'являється уявлення про себе, внаслідок чого формується самосвідомість - „інтерпретація суб'єктивного досвіду індивіда в світлі минулої історії його життєвих переживань” [5, 179].

Метою цієї статті є аналіз впливу колективістської та індивідуалістської спрямованості особистості на її самосвідомість в період підліткової кризи. Як свідчать дослідження, на самосвідомість особистості впливають дуже багато факторів, серед яких – колективістська чи індивідуалістська спрямованість особистості. В чому ж полягають відмінності самоусвідомлення індивіда з колективістською чи з індивідуалістською спрямованістю, та в чому проявляються особливості цього впливу у підлітковому віці?

Порівняльно – вікові дослідження констатують кризовість самосвідомості у підлітковому віці, і найскладніший період припадає на 12 – 14 років. Саме в цьому віці спостерігається схильність до самопостереження, формування Я – образів; суттєво змінюється самооцінка деяких якостей. В системі самооцінки молодших школярів одне з найголовніших місць займає навчальна успішність. У підлітковому віці поступово успіхи в навчанні відіграють другорядну роль, розвиток самосвідомості концентрується на виявленні таких якостей свого „Я” як оцінка своєї зовнішності, поведінки, успішність спілкування з однолітками та дорослими, тобто на перший план виступають соціальні якості підлітків. Вони болісно переживають свої невдачі в сфері комунікації та побудови соціальних стосунків у малій соціальній групі (сім'ї, класі, групі однолітків у позаурочний час).

Дуже важливу роль в формуванні самосвідомості на цьому етапі відіграє спрямованість особистості.

Спостереження свідчать, що для підлітків з домінуючою колективістською спрямованістю люди з найближчих соціальних груп (сім'я, сусіди, класний колектив) є головним джерелом соціальних вимог, а також найголовнішим арбітром в оцінці того, що є припустимим чи бажаним, а що неможливим і забороненим. Вони характеризуються великою повагою до сімейних і групових відносин і цінностей, внутрішньогрупові норми і рольові відносини є мотивуючою силою, яка спонукає підлітка до дії, та певним компасом, який визначає у дії спрямованість.

У підлітків із домінуючою індивідуалістською спрямованістю соціальні стосунки більше

ЗМІСТ

Передмова	3
Булах І.С. Відповідальність як інтегративний компонент моральної самосвідомості підлітка	4
Воробійов А.М. Проблема самореалізації особистості як соціального явища в системі „суспільство-індивід”	9
Карпенко З.С. Аксіогенетичні етапи становлення Я-концепції	12
Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю. Структурно-змістовні характеристики професійної самосвідомості тренера-викладача	14
Носков В.И. Самосознание как детерминанта поведения личности	19
Павелків Р.В. Особистісна норма як структурний компонент моральної свідомості та самосвідомості	23
Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Детермінація моральної поведінки дітей когнітивно-мотиваційними змінами моральної свідомості	26
Бігунова С.А. Культурологічно орієнтоване навчання як детермінанта розвитку самосвідомості особистості	30
Боровець О. Вплив колективістської та індивідуалістської спрямованості на самосвідомість підлітків	33
Бордюк В.М. Механізми самооцінки старшокласників у контексті процесу їх науково-дослідницької діяльності	36
Бреусенко-Кузнєцов О.А. Екзистенціальний аспект проблеми ціннісного виховання засуджених	38
Вронська В.М. Значення педагогічних інновацій для морального розвитку та самосвідомості учнів	42
Главінська О.Д. Детермінований вплив соціальних інститутів на формування самосвідомості молодшого школяра	43
Горбань Г.О. Структура формування професійної самосвідомості	46
Григорчук І.С. Волевиявлення як чинник морального становлення у світлі християнської духовної традиції	48
Дєдова Т.В. Часові детермінанти феномену сновидінь індивіда у циркадіанному періоді	51
Дружиніна І.А. Проблема становлення самосвідомості в процесі формування гармонійно розвиненої особистості студентів-психологів	54
Завацька Н.Є. Місце самосвідомості особистості в процесі соціально-психологічної адаптації	56
Залужна А.Є. Деструктивний вплив „масовізації” на моральну самосвідомість особистості (етнопсихологічний екскурс)	60
Іваник Г.С. Про деякі підходи до експериментального вивчення позитивного мислення старшокласників у парадигмі цілісності самосвідомості	64
Івашкевич Е.З. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості засобами літератури	68
Квашук О.В. Телебачення як чинник формування моральної свідомості школярів	72
Кіт Н.В. Виховання національної свідомості молодших школярів	75
Климчик Т.В. Формування моральних цінностей старшокласників в умовах дитячого хорового колективу	78
Клочек Л.В. Роль процесів ідентифікації і відособлення у формуванні самосвідомості у підлітковому і ранньому юнацькому віці	81
Когутяк Н.М. Самоусвідомлення автентичності в контексті духовно-морального розвитку особистості	83
Козерацька Н.М. Моральна самосвідомість та її показники у студентів-першокурсників технічного вузу	85
Комаровська В.Л. Особливості економічної самосвідомості суб'єктів соціального простору	87
Корчакова Н.В. Презентація образу Я в інтернет-комунікації як психологічна проблема	90
Косарєва О.І. Вплив дитячо-батьківських взаємин на формування самосвідомості дошкільника	94

Красновський В.М. Архитектура самосознания в опыте социального пространства подростка	98
Красновський В.М. Розвиток толерантних взаємовідносин підлітків в умовах соціального відчуження	104
Крошка О.І. Проблема усвідомлення індивідуально-психологічних властивостей як умова самовизначення старшокласників.....	110
Кулагіна Л.М. Особливості діагностики готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору	113
Кулаков Р.С. Вплив навчання та виховання на формування моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці	117
Литвин-Кіндратюк С.Д. Соціально-історичні контури соматичного самовизначення суб'єкта харчової активності	121
Мельник О.В. Психолого-педагогічне проектування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками	124
Михальчук Н.О. Смыслоутворення особистості як психологічна проблема	128
Михальчук Ю.О. Аналіз психологічного змісту поняття етнічної самосвідомості у сучасній науці ...	131
Моначин І.Л. Протистояння як фактор особистісного самостворення.....	135
Новотна М.А. Психологічні особливості самосвідомості підлітка в сучасному правовому полі	137
Одолінський В.Г. Проблемне поле майбутнього у свідомості старшокласників	140
Павелків В.Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка.....	145
Павелків О.М. Психологічні особливості та умови професійного самовизначення старшокласників у процесі вивчення курсу шкільної математики.....	148
Пальчевський С.С. Акмеологічні основи технологізації самовизначення особистості у процесі її підготовки до творчої професійної діяльності.....	152
Петренко В.В. Виховання національної самосвідомості особистості в процесі вивчення української народної пісні	156
Петренко О.Б. Проблема становлення гендерної самосвідомості особистості: теоретичний аспект ...	159
Потапчук Є.М. Збереження психічного здоров'я особистості як соціально-психологічна проблема...	164
Прохоров Б.І. Творча уява як чинник саморозвитку дитини-дошкільника	164
Рашковська І.В. Образ ідеального „Я” в структурі моральної самосвідомості підлітка	168
Рудюк О.В. Ідентифікаційні структури особистості в контексті аналізу концепту самосвідомості	170
Сардига О.В. Індивідуальний підхід до учня у процесі виставлення оцінки	172
Севастьянович Н.М. Системний підхід до вивчення особистості	175
Сіранчук Н.М. Розвиток моральної самосвідомості у дітей та підлітків	178
Смалько М.Ф. Формування Я-концепції як важливий фактор самоусвідомлення обдарованої особистості.....	182
Смольська Л.М. Подвійна природа щастя в особистісному вимірі.....	186
Софіянчук З.С. Вплив статевих відмінностей на розвиток соціального інтелекту дошкільників	189
Співак Л.М., Романова О.В. Проблема співвідношення між поняттями „Я-концепція” та „Я-образ” особистості у психології	193
Ставицька О.Г. Паралінгвістичні засоби мовлення вчителя та усвідомлення моральних вимог вихованцями	198
Сторож О.В. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення і розвитку самосвідомості особистості	202
Суслова Н.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку самосвідомості.....	207
Тимощук Н.С. Формування самосвідомості старшокласників у процесі особистісно орієнтованого виховання	209
Ткач Т.В. Діалектика інтересів особистості і суспільства в системі безперервної освіти	212
Ткачук Т.Л. Особистісні новоутворення як умова лібералізації моральних цінностей підлітків.....	216
Уличний І.Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у теорії і практиці шкільної профорієнтації	219

Філоненко М.М. Екологічна самосвідомість як основа особистісного становлення.....	223
Шевчук О.А. Роль системної валеологічної настанови у формуванні гендерних стереотипів серед підлітків	225
Шугай М.М. Психологічний аналіз генези національної самосвідомості особистості	232
Юрченко В.М. Духовна природа людської свідомості та підсвідомості	235
Яцюк Н.О. Формування моральної рефлексії молодших школярів у навчально-виховному процесі	237
Відомості про авторів	245

Наукове видання

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І
ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

СЕРІЯ:

Психологія

*ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ*

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Суходольський В.І., Галабурда О.П.

Здано до набору 01.11.2004 р. Підписано до друку 3.11.2004 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк

різогографічний. ум друк. арк. 27,96. Обл. вид. арк. 2,8,38. Замовлення №• 17/1. Тираж 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний: гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного
університету 33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12,
тел. 26-48-83

0-59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненською державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. — 250 с.

ISBN 966 — 7281 — 07 — 8.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20